
ДЖОНАТАН СВІФТ І ЙОГО «МАНДРИ ГУЛЛІВЕРА»

Походження, освіта, життєва кар'єра Джонатана Свіфта (1667—1745) були тісно пов'язані з духовним саном. Предки письменника протягом багатьох поколінь були англіканськими священиками. Сам же Свіфт закінчив у місті свого народження— Дубліні (Ірландія) — богословський факультет Триніті-Коледжу і все життя мріяв одержати високу духовну посаду. Проте мрії ці важко здійснювалися.

Дуже важливим було для Свіфта десятиліття (1689—1699 рр.), проведене в маєтку лорда Вільяма Темпла, політичного діяча у відставці, глибокого знавця античності. Юнак виконував обов'язки його секретаря. В ці ж роки він прийняв церковне посвячення і зробився сільським священиком. Спілкування з Темплом не лише збагатило Свіфта знаннями про античність, а й розпалило у скромному бакалаврі богослов'я жагу літературної творчості і політичне честолюбство.

В останнє десятиліття XVII ст. у державному житті Англії відбулися важливі зміни. Після розгнужданого царювання королів Карла II і Якова II, що прийшло на зміну суворій диктатурі Олівера Кромвеля («реставрація Стюартів»), політичний істеблішмент країни вирішив віддати перевагу королю, який, уособлюючи собою непохитні принципи англійської монархії, разом з тим не втручався б у справи молоді буржуазії/Це був Вільгельм Оранський, штатгальтер (співправитель) у Нідерландах, який став правити наприкінці 1688 р. під ім'ям Вільгельма III. Новий король був протестантом, прихильником суворої моралі і не знав англійської мови. Страх перед католиками Стюартами був такий великий, що парламент прийняв спеціальний закон, за яким влада надалі мала перейти до представника Ганноверської династії. Невдовзі (після смерті наступниці Вільгельма Анни) таким королем став Георг I з династії Ганноверських курфюрстів. Він був німцем, протестантом і також не знав англійської мови.

У цей час провідну роль в політичному житті країни починають відігравати *тори* і *віги*. Висунення у державному житті двох партій в якості основних політичних сил свідчило про певну рівновагу дворянства і буржуазії, яка встановилася, нарешті, після бурхливих часів Кромвеля і Стюартів. Цю рівновагу не намагалися зруйнувати нові королі, надаючи партіям можливості скільки завгодно зловтішатися дріб'язковою полемікою і прихованими інтригами одна проти одної. Історики стверджують, що англійська політика в цей час була певною мірою публічною. Це виражалось, зокрема, в тому, що партії залучали для своїх потреб письменників і видавців журналів, що призвело до небаченого розквіту журналістики. Літературна робота для партій добре оплачувалася.

Починаючи з 1700-х років, Свіфт подовгу живе у Лондоні, втягнутий у вир політичної боротьби. Варто говорити не так про політичні погляди, як про уподобання Свіфта, зумовлені особистими нахилами, міркуваннями кар'єри і болісно розвинутим самолюбством. «Я написав 91 памфлет при трьох царствуваннях¹ до послуг 36 фракцій», — скаже він у віці 30 років. Тісно пов'язаний родинними стосунками з вігами, Свіфт виступив спочатку на боці цієї партії. Коли ж 1710 року гору взяли тори, він перейшов на їхній бік. Письменник зближується з вождями торіїв, зокрема з віконтом Болінброком.

Саме тоді Свіфт стає всіма визнаним «міністром без портфеля», негласним радником торійського міністерства. В цей час тривала виснажлива для Англії війна з Францією за «іспанську спадщину». Він обрушується на вігів, прибічників війни, у своїх памфлетах («Поведінка союзників і колишнього міністерства у теперішній війні» та ін.). Коли 1713 року війна закінчилася Утрехтським миром, багато хто пов'язував цю подію із заслугами Свіфта-памфлетиста і називав мир «свіфтівським».

Свіфт сподівається одержати від королеви Анни давно жадану винагороду — високу духовну посаду, проте отримує набагато скромнішу посаду декана (наставника) собора святого Патрика в Дубліні, куди мусив поїхати, страшенно розчарований і роздратований.

Невдовзі королева помирає, трон посідає Георг I. Болінброк рятується втечею в католицькій Франції. Влада переходить у руки вігів, головою нового кабінету стає Роберт Уолпол. Хоча Свіфт відчуває себе ображеним дублінським призначенням, тепер його скромна посада вдалині від столиці слугує йому за

---

¹ Яків (Джеймс) II (до 1688), Марія II (до 1694), Вільгельм III (до 1702, спочатку спільно з Марією). Подальші королі за життя Свіфта: Анна (до 1714), Георг I (до 1727), Георг II (до 1760).

надійний прихисток. Більше того, тут він пише серію памфлетів проти нового уряду на захист прав ірландського народу («Листи суконника» та ін.). Тут народжується головний твір сатирика — «Мандри Гуллівера» з усією гамою почуттів, що терзали дублінського в'язня: від жовчного гніву на свою долю в першій частині до повного розчарування у людині як такій в останній.

Свіфт мав характер діяльний, честолюбний і іронічний. Він чудово усвідомлював свою виняткову інтелектуальну обдарованість. Втративши змалку батьків, він знаходив єдину втіху у читанні книжок, що допомогли йому розвинути розумові сили. Ще студентом міг по вісім годин, не відриваючись, просиджувати над книжкою. Мав вражаючу пам'ять і хист дотепника, які пізніше не соромився застосовувати проти знаменитих осіб (серед його жертв був, зокрема, Д. Дефо, автор «Робінзона Крузо»).

Ще з юнацьких років прагнув політичної діяльності. Політичне життя тодішньої Англії можна було б схарактеризувати як безперестанне зіткнення честолюбних прагнень і особистих амбіцій. Воно заплутало у свої тенета і роздрібило гострий практичний розум Свіфта, отруїло його світогляд скепсисом, але підготувало тим самим ґрунт для яскравої сатири, завдяки якій він назавжди увійшов до історії світової літератури.

Діяльний настрій змінювався чорною меланхолією, і тоді Свіфт сприймав своє життя як нещасне, невдале. У листі до віконта Болінброка він згадував, як ще в дитинстві спіймав велику рибику, але коли витягав її на берег, вона зірвалася з гачка. «Це був прообраз усіх моїх наступних розчарувань», — резюмував він. В. Теккерей розповідає про Свіфта як про невдачу у великій політиці і теж користується красномовним образом (маючи на увазі події після Утрехтської угоди): «Карета з митрою і єпископською патерицею, які він жадає одержати, затрималася на шляху від Сен-Джеймського палацу¹. Він чекає до самої ночі. Раптом прибігають гінці і повідомляють, що карета поїхала іншим шляхом. Він з прокльонами розряжає пістолети у повітря й іде геть».

Особливо повно і яскраво Свіфт як людина розкрився у «Щоденнику для Стелли» (1710—1713), зміст якого складають його листи до коханої Естер Джонсон². Він був старший від неї на 14 років. Естер була його єдиною в житті сердечною симпатією, відтоді як він познайомився з нею, восьмирічною дочкою економки Темпла, ще коли був секретарем лорда. Її смерть

¹ Сен-Джеймський палац — споруджений у Лондоні Генріхом VIII палац; за часів Свіфта — офіційна резиденція англійських королів (з 1698 року).

² «Стелла» *{лат.}* і «Естер» *{євр.}* означають «зірка».

1728 року була для нього сильним ударом і похитнула його здоров'я. Дедалі частіше зазнавав письменник виснажливих нападів головного болю, які зрештою призвели до тяжкої душевної хвороби. Свіфт передчував свій кінець. Якось, прогулюючись парком з поетом Едвардом Юнгом, він показав йому на в'яз із засохлою верхівкою, і сказав: «Ось так і я почну помирати — з голови». З 1742 року він був уже повністю непритомний.

Свіфт похований вдячними ірландцями як національний герой у соборі, деканом якого він був 32 роки. Поруч з ним покоїться Естер Джонсон. На плиті викарбовано напис латиною, який письменник сам собі склав: «Тут лежить тіло Джонатана Свіфта, декана цього собору, і ядуче обурення вже не пече його серце. Йди, подорожній, і, якщо можеш, наслідуй приклад ревного захисника доблесної свободи».

* * *

Практично все, що написав Свіфт, має характер соціальної і політичної публіцистики і тісно пов'язане з реальним життям Англії в першій третині XVIII ст. Завзятим сперечальником він постає в одній із своїх перших сатир — «Битві книжок» (1697, надруковано 1704), в якій відгукнувся на суперечку «Про стародавніх і новітніх», що точилася в цей час між французькими письменниками. Відлуння цієї суперечки проникли тоді в Англію, і тут вона розгорілася з новою силою у зв'язку з деякими твердженнями про античність лорда В. Темпла. З волі Свіфта, античність здобуває в його сатирі рішучу перемогу над «новітніми» авторами, що розкриває його власні літературні уподобання. В поемі, написаній гомеровим гекзаметром, сатирично зображено битву, в яку вступають книжки королівської Сенджеймської бібліотеки. Воєначальниками виступають самі автори. У «стародавніх» важкоозброєною кіннотою командує Гомер, легкою кавалерією — Піндар, стрільцями — Платон і Арістотель, піхотинцями — Геродот і Тит Лівій. У поемі буквально розкривається зміст слова «суперечка» (французьке *la querelle* — «суперечка» і «сварка»); такий прийом *матеріалізації метафори* стане потім головним в його «Гуллівері».

Переконаним латинистом виступає Свіфт і в питаннях граматики англійської мови. Він, як і більшість тогочасних учених, вважає, що англійська граMATика повинна будуватися за зразком латинської. Мова Свіфта справді естетично близька основним принципам латини, їй притаманні ясність і чіткість синтаксису, гранична логічна розробленість думки, рівномірні експресивно-мовні акценти. Свіфт (як і Дефо) заклав мовні основи англійського просвітницького стилю. Водночас Свіфт ви-

ступав за те, щоб ґрунтом літературної мови була жива розмовна — як у письменників Єлизаветинської доби (друга половина XVI ст.). Мова ж світських салонів, на його думку, вже не може бути зразком мовної чистоти, оскільки засмічена жаргоном. У цьому Свіфт був солідарний з Мольєром, що у своїх комедіях висміював претензійну мову аристократичних кіл. З іншого боку, для Свіфта неприйнятною була позиція пуристів, які виступали взагалі проти будь-яких нововведень. Мовним питанням Свіфт присвятив кілька памфлетів і звернень на початку 1710-х років («Пропозиції щодо виправлення, покращення і поширення англійської мови...»). Відлуння лінгвістичних суперечок ми знаходимо в «Гулливері» (див. ч. 3, розділ V та ін.).

Великий громадський резонанс і несподівано серйозні наслідки для самого Свіфта викликала його «Казочка про бочку, написана для вдосконалення всього людства» (1698). Вираз «казочка про бочку» як ідіома англійської мови («a tale of a tab») означає нісенітницю, плутанину, сум'ятицю. Захопившись «матеріалізацією» цієї ідіоми, Свіфт навмисно створив атмосферу плутанини у творі, давши підставу для несприятливих для себе тлумачень. Він змушений був виправдовуватися у передмові до другого видання, але це не допомогло. У творі розповідається про трьох братів, яким батько заповів три кафтани; проте сюжет постійно переривається різними відступами, посвятами, посланнями, які утворюють своєрідну «антираму» і відволікають од головної лінії оповіді. В алегоричній формі тут показано християнське віровчення (кафтани) і три конфесії: католицизм (Пітер), поміркований протестантизм у дусі лютеранства (Мартин) і фанатичне пуританство (Джек). Брати кожен по-своєму поводяться з кафтаном, подібно до того, як кожна конфесія по-своєму тлумачить головні постулати християнства. Особливо дістається від автора Джекові, який уособлює пуританство, що засвоїло радикальні постулати Жана Кальвіна. Сам Свіфт схиляється на бік Мартина і тим самим виражає переконаність у благотворному впливові англіканської церкви на політичне життя країни. Пізніше, в «Мандрах Гулливера» Свіфт поставить обидва віросповідання вже на одну дошку, а їх суперечку зобразить такою самою безглуздою, як питання про те, з якого кінця слід розбивати яйце. Вольтер, який прочитав «Казочку» під час вимушеної еміграції в Англію, вважав, що тут зачіпаються не тільки «брати», але й сам «батько», тобто християнське віросповідання загалом. За його словами, Свіфт «пригостив трьох синів сотнею різок, але різки були такі довгі, що зачепили й батька».

Що ж до численних відступів від магістрального сюжету, то вони передують розгорнутій у «Гулливері» критиці сучасної автором англійської держави. Адже саме вона зображена тут в

образі корабля. Згідно з поясненнями сатирика, коли на корабель («державу») нападає кит («народні заворушення»), то у вигляді відволікаючого маневру йому скидають порожні діжки («всі системи релігії і політики»). Тим самим опосередковано визнається безглуздість політичного життя, яке лише супроводжує хід величезного корабля — абсолютистської держави, не впливаючи аніскільки на його шлях. Свіфт змальовує безсилля державної влади і бездарність державних мужів, фанатизм релігійних вождів і нетерпимість літературних критиків.

«Казочка про бочку», написана на початку його політичної кар'єри, дуже зіпсувала позиції Свіфта при дворі. Королева Анна, яка була водночас головою англіканської церкви, вже ніколи не змогла пробачити йому різкості цього твору, а це назавжди позбавляло його перспективи на високі церковні посади.

* * *

Почесне місце у світовій літературі Свіфт посів завдяки книзі «Мандри у різні віддалені країни світу Лемюеля Гуллівера, спочатку хірурга, а потім капітана кількох кораблів». Задум твору народився у гуртку лондонських дотепників, які придумували гумористичні історії від імені обмеженого ученого-педанта Мартина Скріблеруса (тобто «писаки»). До гуртку, що утворився у 1713—1714 рр., крім Свіфта входили також особистий лікар королеви Анни Джон Арбетнот, популярний поет, перекладач Гомера і редактор п'єс Шекспіра Александр Поуп і автор «Опери злиднів» («Beggars Opera») Джон Гей. Підкреслено побутові оповідки мали приховану політичну спрямованість, яку чудово розпізнавали співвітчизники. Часто пародіювали офіційні документи чи індивідуальну мову політиків. «Скріблеруси» користувалися «промовистими» іменами. Так, Англія фігурувала під ім'ям Джона Булла («бик», друге значення жаргонне: «абсурд», «нісенітниця»), а Франція — Луї Бабуна (від «Бурбон») тощо¹, Свіфт придумав опис мандрів цього персонажа до далеких країн. Саме вони стали імпульсом для створення його головного сатиричного шедевр. І хоча Свіфт видав свій твір анонімно, стиль Скріблеруса чітко вказував на автора.

Жанрову природу «Гуллівера», якого нерідко називають романом, визначити не просто. Треба мати на увазі, що Свіфт не ставив перед собою суто художніх завдань, він писав насамперед памфлет у річищі своїх попередніх творів. Але політична пристрась і філософська глибокодумність у поєднанні з широ-

---

¹ Докладніше див.: Англія в памфлеті: Английская публицистическая проза начала XVIII века / Составитель, автор предисловия и комментария И. О. Шайтанов. — М.: Прогресс, 1987.

кою ерудицією і стилістичною майстерністю призвели до блискучого художнього синтезу. Свіфт широко застосовував уже готові поетичні засоби, сюжетні мотиви і цілі ситуації з арсеналу всієї світової літератури (так само, як у «Казочці про бочку», він по-своєму опрацював відому новелу Боккаччо про три персні — див. день 1, новелу 3). Бажання зрозуміти приховану політичну і літературну основу робить читання твору справою непростою, але захоплюючою. В добу ж Свіфта ця смислова прозорість ситуацій і образів полегшувала читачеві сприйняття книги, а авторові давала змогу камуфлювати свої політичні натяки в незвичайному, комічному вигляді.

Свіфт запозичив сюжетно-жанрову основу авантюрно-морською роману. До мови географічних звітів публіка звикла завдяки журналам Джозефа Адцісона і Річарда Стіла — «Балакун», «Глядач», «Опікун» та ін. Світ фантастичних образів також не здався особливо незвичним завдяки романам Сірано де Бержерака, дуже популярним («Інший світ, або держави й імперії Місяця», 1650, та «Комічна історія держав і імперій Сонця», 1662). Популярною була «Правдива історія» античного автора Лукіана. Нарешті, важливим літературним першоджерелом була книга Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель». Сприйнятливність читача до всього незвичайного підігрівалася різними побрехеньками у зв'язку з колоніальними подорожами англійців. Можливо, що Свіфта надихав і приклад політичного вигнання Данте Алігері, який населив вигаданий світ «Божественної комедії» майже без винятків реальними особами — своїми історичними сучасниками, і пов'язав увесь задум з політичним життям Італії.

Твір Свіфта займає значне місце в контексті Просвітницької доби. Для розуміння твору важлива постать оповідача і головного героя — Гуллівера. Він — втілення просвітницького розуму, який проповідували наприкінці XVII — на початку XVIII ст. Т. Гоббс, П. Гассенді, Дж. Локк, І. Ньютон, П. Бейль, Ш. Монтеск'є. Його судження про побачене мають уособлювати «норму» просвітницького здорового глузду. Він постає як такий собі індикатор відхилення від універсальної розумової норми, своєю участю в подіях відтінює їх абсурдний і безглуздий, з просвітницької точки зору, гатунок. Свіфт прагне пробудити в читачеві почуття внутрішнього опору тим обставинам, які існують як звичайні й узаконені громадською думкою, але насправді не повинні бути такими. В. Б. Шкловський назвав терміном «очуднення» («остранение») прийом, коли щось поширене і звичне для всіх виступає у творі як дивовижне. Прийом «очуднення» і образ персонажа, наділеного «наївним», але безпомилковим здоровим глуздом, трапляється у Монтеск'є («Перські листи»),

Вольтера («Кандид», «Простак» та інші «філософські повісті») тощо. Завдання такого персонажа, нехай і позбавленого психологічної самодостатності — створювати наочний контраст із тими обставинами, в яких він опинився, і тим самим виявляти *невідповідність* яка (за Арістотелем і Гегелем) є основою комічного. Це може бути фізична невідповідність (у країні ліліпутів він надто великий, у країні велетнів — надто малий), розумова (він виявляється єдиним розумним «егу», чим дуже дивує коней), морально-етична (його миролюбність, толерантність і гуманні наміри контрастують з атмосферою підозр і честолюбної метушні в країні ліліпутів), психологічна невідповідність (при зовнішній подібності з потворними егу) тощо.

«Мандри Гуллівера» складаються з 4 частин, що зображують подорож героя в Ліліпутію (I), країну велетнів Бробдінгнэг (II), державу з летючим островом Лапуту (III) і в країну розумних коней-гуїггнмів (IV). Повторне видання книги 1727 р. супроводила післямова, в якій автор без вагань ототожнював читачів, а серед них коронованих і вельможних осіб, з твариноподібними егу. Підкреслюючи сатиричну спрямованість твору, Свіфт похмуро визнавав, що «егу репрезентують природу тварин, цілком не придатних до виправлення шляхом напучувань і прикладів», що зводить нанівець усі його зусилля.

Зіставлення усіх розділів твору переконує, що Свіфт прагнув показати різні варіанти суспільного і політичного устрою. Такий інтерес вписується в загальний ряд політологічних студій другої половини XVII — першої половини XVIII ст. Згадаймо лише таких авторів, як Б. Спіноза («Богословсько-політичний трактат»), Ф. Бекон («Нова Атлантида»), Т. Гоббс («Левіафан»), Дж. Локк («Два трактати про правління»), Ш. Монтеск'є («Дух законів»)… Забігаючи наперед, скажемо, що Свіфт знаходить державу, яка відповідає його ідеалу, лише у Стародавньому Римі республіканського періоду. На прохання Гуллівера з допомогою магії викликають з небуття римський сенат, а для порівняння з ним у сусідній кімнаті розташовують сучасний англійський парламент. «Перший здався зібранням героїв і напівбогів, а другий — збіговиськом вуличних торговців, кишенькових злодіїв, грабіжників і лихих людей» (HI, 7). Гуллівер у захваті від захисника республіки Марка Брута. Розповіді про інші країни і держави, що їх відвідує герой, мали навіть читачеві думку про недосконалість людини і суспільства в наступні часи.

Перша частина («Подорож до Ліліпутії») найбільш насичена конкретними політичними алюзіями і віддзеркалює біографію самого автора Свіфт зображує тут парламентську монархію.

маючи на увазі Англію. Дріб'язковість державного життя, безглузда політичної метушні і нездарність політиканів він підкреслив розмірами мешканців країни. Велич імператора наголошується тим, що він «на ніготь» вищий від інших. Віги і торі представлені як партії, що відрізняються взуттям на високих чи на низьких підборах. Спадкоємець престолу, аби не сваритися з партіями, змушений взувати на кожную ногу різне взуття, відтак «при ході його величність накульгує» (йдеться про принца Уельського Георга II). Боротьба різних релігійних конфесій — англіканців і пуритан, або католиків і протестантів — показана у вигляді теоретичних суперечок ліліпутів про те, з якого кінця слід розбивати яйце. Прихильники тупого кінця знайшли собі притулок у сусідній державі Блефуску (тобто у Франції), що ворогувала з Ліліпутією. Відтворив Свіфт і свою участь у підписанні Утрехтського миру. Гуллівер викрадає флот Блефуску і допомагає ліліпутам здобути серйозну перемогу на морі (в результаті миру Англія одержала повну перевагу на морі і почала витіснити французьких колоністів з їхніх володінь у Північній Америці). Проте невдовзі після цього, допомагаючи гасити пожежу, що охопила королівський палац, Гуллівер припускається трагікомічної помилки щодо покоїв королеви. За це королева ліліпутів наполягає на жорсткому покаранні Гуллівера, забувши про його воєнну допомогу: його повинні вбити. Гуллівер рятується втечею в Блефуску, звідки повертається додому, в Англію. Сенс епізоду в тому, що Свіфт на той час вважав своє призначення в Дублін не просто виявом невдячності королеви Анни, яка не змогла гідно оцінити політичної послуги Свіфта; він сприйняв це як крах своєї кар'єри і політичну смерть. Коментатори твору Свіфта пропонують найрізноманітніші інтерпретації цього місця. Зокрема, під Гуллівером розуміють і віконт Болінброка, який врятувався від гніву вігів у Франції. Читаючи протокол обшуку Гуллівера, сучасники вгадували діяльність Роберта Уолпола, всемогутнього першого міністра в новому торійському уряді, який очолював розшукову службу. У звинувачувальному акті проти Гуллівера упізнавали стиль звинувачувальних документів проти Болінброка після зміни уряду.

У другій частині Гуллівер перебуває у велетнів, у державі Бробдінгнэг. Це квітуча, аграрна країна. На відміну від ліліпутів, її мешканці миролюбні, великодушні, вони мирно працюють. Між королем і підданими патріархально прості, довірчі взаємини. Король мудрий і справедливий, йому чужі інтриги, методи його правління гуманні. Він «усе мистецтво правління обмежує найтіснішими рамками і підходить до нього лише з вимогами здорового глузду, розумності, справедливості, лагід-

ності, швидкого розв'язання карних і громадянських справ», Багато в чому він нагадує «короля-філософа» Пантагрюеля : книги Ф. Рабле, який передбачив просвітницькі ідеї «освіченого абсолютизму».

З доказами добробуту країни Гуллівер стикається на кожному кроці, часом вони представлені по-раблезіанському бурлескно. Так, ледве потрапивши на острів, Гуллівер спотикається об стебла пшениці, ніби об лісовий бурелом, У нього кидають горіхом, як бомбою, завалюють купою яблук, заштовхують у порожню кістку, він тоне у чашці з молоком тощо.

Примушують нас згадати Рабле й описи інших ризикованих ситуацій, у які потрапляє Гуллівер: дитина засовує його в рот, мавпа годує його силоміць, як своє дитинча, собака хапає його у пащу. Молоді дами бавляться ним як живою іграшкою, незважаючи на його природне почуття сорому. По-раблезіанському гротескне обігрування життя тіла, реалій предметного світу ми знаходимо у творі майже на кожній сторінці.

Не тільки патріархальна ідилічність у раблезіанському дусі притаманна цій частині. Свіфт виказує своє скептичне ставлення до людини як такої. На відміну від думок Спінози, Дж. Локка, філософів-просвітників про досконалість людської природи він показує відносність, а зрештою, й мізерність усіх фізичних і розумових здібностей людини. З гордістю за себе, за здобутки своєї нації демонструє Гуллівер перед велетнями свої пізнання, здібності, фізичну спритність. Він виконує військові вправи з очеретинкою, керує іграшковим човником у ночвах з водою, перестрибує через коров'ячі кізяки, сміливо кидається у бій із жабою, осами. Мешканець землі великого Генделя, він з допомогою хитромудрого пристрою намагається продемонструвати перед королем музику своєї цивілізації. Але всі його потуги викликають лише поблажливу посмішку. Велетні сприймають «вінець творіння» як «звірка», що спритно «наслідує всі дії людини». В сім'ї фермера найосвіченішого представника європейської культури показують глядачам за гроші.

Коли ж Гуллівер у відвертій розмові розповідає королю про звичаї і права англійців, про політичні і релігійні партії і конфесії, про судочинство, грошову і кредитну систему, про азартні ігри, війни тощо, то викликає лише подив і обурення короля — такими мізерними і злостивими уявляються йому європейці, що вважають себе засновниками високої цивілізації. Вчені Бробдінгнегу відмовляють Гулліверові як представнику людського роду в будь-яких чеснотах і оголошують, що він «не міг з'явитися на світ згідно нормальних законів природи».

У центрі третьої частини — опис держави Лапути, королівський двір якої міститься на летючому острові. Її політичний

устрій нагадує авторитарну бюрократичну державу з поліційними порядками. Цей острів, яким керують за допомогою магнітів, вільно пересувається над країною, тож усі підлеглі перебувають під наглядом уряду/За непослух так само легко й карають: острів може закрити від бунтівників сонце або дощ, а в крайньому випадку і розчавити їх своєю вагою. Спілкування уряду і підданих здійснюється «бюрократично»: король спускає з острова на мотузочках свої укази і тим самим шляхом піднімає нагору прохання, скарги і петиції від народу.

На відміну від «освіченого абсолютизму» в попередній частині, тут Свіфт розглядає аналогічний варіант з прямо протилежними висновками: ніщо не може бути згубнішим для народу, ніж держава, на чолі якої стоять учені. Самі вчені — математики — зображені цілком відчуженими від усього земного. Вся їхня увага зосереджена на спостереженні за кометами, котрі, як вони вважають, впливають на острів. Захоплені абстрактними теоріями, вони зневажливо ставляться до практичних завдань, через що їхні будинки кособокі, одяг не відповідає фігурі тощо. Досліджено, що гротескне зображення математиків — це критика на адресу знаменитого вченого Ісаака Ньютона. Свіфт мав підставу не любити Ньютона у зв'язку з його участю в карбуванні грошей, призначених для Ірландії. Як доводив Свіфт у «Листах суконника», нова монета, якби її запровадили, сприяла б руйнуванню економіки Ірландії.

Особливо в'їдливою стає сатира Свіфта, коли він описує Академію прожектерів у Лагадо (вчене Королівське товариство в Англії"). Вчені розробляють проекти, які ніколи не можуть бути здійснені: вони хочуть одержати сонячні промені з огірків, порошок з льоду, харчові речовини з людських екскрементів, міцну тканину з павутиння, лікувати хворого за допомогою ковальського міху. «Цікаві» й лінгвістичні винаходи: один пропонує у розмові замість звичайних слів користуватися предметами, які слід виймати з мішка і показувати співбесіднику. Другий винайшов спосіб написання літературних творів шляхом випадкових комбінацій слів, для чого використовується спеціальна машина. Третій пропонує вивчати математику шляхом заковтування облаток з написаними на них теоремами і т. п.

Гуллівер дізнається, що політичні суперечки можна усунути, якщо відпиляти сперечальникам потилиці, а потім помінати їх місцями. Докладно розповідається про спосіб розшифрування таємних записів, спрямованих проти держави. Найпоширеніші слова, виявляється, мають прихований небезпечний зміст. Так, череда гусей, за цим способом, означає сенат, чума — постійну армію, яструб — першого міністра, нічний горщик — комітет вельмож, решето — фрейлину, мітла — революцію, ми-

шоловка — державну службу, смітник — придворне товариство і т. п. За допомогою цього «глосарія» можна звинуватити кого завгодно.

На острові Глабдадріб Гуллівер знайомиться з тіннями великих історичних діячів минулого. Перед ним проходять Александр Великий, Ганнібал, Цезар і Помпей. Гомер і Арістотель з'являються в оточенні своїх численних коментаторів. Він бачить знаменитих королів наступних епох. Гуллівер переконується, що всі великі багатства були нагромаджені в результаті грабунків і злочинів (тут прочитується суперечка з автором «Робінзона Крузо» щодо походження приватної власності), а родовід багатьох представників вищого суспільства йде від піратів, розбійників, злочинців.

У державі Лагнэг, куди він прибуває після Лапути, Гуллівер бачить струльдбругів — людей, що не можуть вмерти. Спочатку він у захваті: як багато може здійснити людина за своє безсмертне життя! Проте виявляється, що природа і тут кидає напризволяще своє найкраще створіння. Адже, досягнувши певного віку, струльдбруги впадають у старечу неміч, яка триває вічно. Суспільство відвертається від своїх громадян, які ведуть жалюгідне існування, слугуючи довічним докором природі і... суспільству!

У четвертій частині зображено державу розумних коней — гуйгнмів. Колись, унаслідок нещасливих обставин, на острові опинилося подружжя, нащадки якого так здичавіли, що лише зовнішнім виглядом і потворними звичками нагадували людей. Нащадки ж коней, навпаки, перетворилися на розумних істот і з часом підкорили собі здичавілих людей, назвавши їх «егу».

Свіфт по-своєму розглядає тут важливу для просвітників ідею «природної людини». Сама по собі природа така гармонійна і розумна, що здатна передати розумність навіть тваринам. Водночас, цивілізація здійснює такий згубний вплив на людину, що звільнитися від нього іноді неможливо. Так, нащадки людей успадкували від цивілізації і розвинули в собі тут, на острові, такі негативні риси, як жорстокість, підступність, брехливість, войовничість, схильність до грубих розваг і насолод, жадобу золота. Недаремно володар коней, вислухавши розповідь Гуллівера про Англію, відзначає подібність між англійцями і егу.

Але й життя розумних коней, яким, на перший погляд, симпатизує оповідач, не в усьому досконале. Їх суспільний лад побудований на монотонно раціональних засадах і нагадує зрівняльний соціалізм. З одного боку, вони забезпечені житлом і харчами, у них сувора дисципліна і порядок, у всьому вони дотримуються рівності, панує колективізм і взаємодопомога, вони не вою-

ють, моральний рівень життя характеризується вже тим, що в їхньому лексиконі нема слів для таких понять, як війна, брехня, гнів, покарання, влада і т. п. Водночас, колективний порядок нівелює в їхньому житті все індивідуально-неповторне, їхні почуття мають лише загальнозначущий характер: доброзичливість, ввічливість, лагідність... їм незнайомі особистісні, індивідуальні переживання. Вони стримані у вираженні емоцій, не здатні зазнавати палких пристрастей, соромляться інтимних переживань. У них застосовується колективне виховання дітей, дозвілля одноманітне, практично немає мистецтва.

Протиставлення здичавілих людей і коней, що «окультурилися», має сатиричний, гротескний гатунок і виступає прикладом «матеріалізації» метафори (брутальні порядки в суспільстві втілюються у поведінці здичавілих людей). Але це згущення похмурих барв має ще полемічну спрямованість проти роману Д. Дефо «Робінзон Крузо», в якому, навпаки, поетизовано буржуазну підприємливість, тверезу розсудливість і сувору протестантську моральність сучасного англійця. Як бачимо, погляди Дефо і Свіфта на англійське життя і людську природу суттєво різнилися.

Полемізує Свіфт з Дефо і в попередній, третій, книзі. Цивілізація, світ техніки і науки, всі галузі застосування людського розуму не тільки не слугують людині, а й спрямовані їй на шкоду. Розум набуває у зображенні Свіфта гатунку відірваного від життя раціоналізму.

Як можна переконатися, різниця між двома романами суттєвіша, ніж протиставлення Робінзона, що «цивілізувався», і егу, що здичавіли. Обидва письменники, як представники свого часу, провідним началом у житті людини вважали локківський розум, *ratio*. Проте автор «Робінзона» показує раціоналізм в оптимістичному дусі, як міцну опору в життєвій боротьбі; автора ж «Гуллівера» раціоналізм, навпаки, настроює на скептичний лад. Він скрізь знаходить «розум» або егоїстичний, в дусі Т. Гоббса (як у ліліпутів), або відірваний від життя (як у лапутян), або деіндивідуалізований (як у розумних коней), або переконується у неможливості міряти реальність міркою абсолютного розуму (як у країні велетнів). Своєю критикою антигуманного здорового глузду Свіфт угадує наперед Г. Філдінга, який також заперечуватиме ту ж саму локківську абсолютизацію здорового глузду в моральній царині (пор. образ егоїста і лицеміра зі здоровим глуздом Блайфіла в «Історії Тома Джонса, знайди»).

В останній частині Свіфт відходить від тону безпристрасного оповідача і коментатора і висловлює в палких монологах гірке розчарування в людстві з його схильністю спрямовувати да-

ний йому від природи розум проти самого себе, замість того, щоб самовдосконалюватися.

Так, ще фактично на початку просвітницького руху, Свіфт відобразив його неявні вади. Для таких настроїв були свої філософські причини. Пануючий напрям доби, англійський емпіризм, відкинувши барокову метафізику, позбавив себе принципової можливості філософськи обґрунтувати *ідеальні* поняття, а, фіксуючи розум на скінченному, — можливості продуктивно шукати сенс життя в *нескінченності* людського розуму, діяльності. (Тут лежать витoki філософського скептицизму Д. Юма, видатного філософа доби.) Філософія стала певною мірою заручником політики з її культом миттєвого успіху. Світоглядний емпіризм Свіфта, обтяжений драматичними перипетіями особистого життя, логічно привів його до трагічного розчарування в людській природі, яку він сприймав тільки в її проявах у повсякденному, буденному, земному, зрештою — у низькому. «Ми залишаємося особливою породою тварин, що наділена завдяки щасливій випадковості крихітною частинкою розуму, яку використовуємо лише для поглиблення притаманних нам вад для набуття пороків, що не властиві нам від природи, — писав Свіфт в «Гуллівері». — Притлумлюючи в собі багато високих обдарувань, які одержали з рук природи, ми майстерно змножуємо наші первісні низькі потреби і, без сумніву, проводимо наше життя у марних намаганнях задовольнити їх за допомогою витончених засобів».

Свіфт писав за драматичної доби політичного лихоліття, коли політичні інтриги партій створювали ілюзію політичного розвитку монархії, але насправді доля країни визначалася тасмною, але з розмахом поставленою роботою нового класу буржуа-підприємців, що беззастережно експлуатували розум на службі у грошей. Свіфт сповна заплатив тяжку данину політичного честолюбства своєму часові. Результатом став глибокий песимізм письменника, що закарбувався в «Мандрах Гуллівера».

Значення Свіфта велике не лише для англійської, а й для всієї європейської літератури. Він — з тих мислителів, які прагнуть поставити широкі філософські питання людського існування, людської природи, життєвого призначення людини, сенсу її буття, саморозкриття особистості.

Борис Шалагінов